

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Іовхімчук Н. В.

ВСТУП

Перебудова системи вищої освіти передбачає виведення її на світовий рівень, а тому стосується багатьох проблем, серед яких чільне місце належить професійній підготовці висококваліфікованих педагогічних кадрів, зокрема майбутніх учителів початкової школи, тому домінантною є не лише орієнтація на бездоганне набуття знань основних дисциплін та методичну підготовку, а й на формування у нього уміння відповідного спілкування. Комунікація є основним засобом навчання та виховання молодших школярів і сприяє їхній соціалізації в умовах школи: від культури спілкування вчителя початкової школи багато в чому залежить ефективність навчально-виховного процесу. Культура спілкування вчителя початкової школи є взірцем для наслідування молодших школярів.

Проблема комунікативної підготовки майбутніх фахівців проаналізовані у дослідженнях Ф. Бацевича, М. Васильєвої, О. Гойхмана, В. Кушніра, Н. Лисенкової, Л. Паламар, Г. Сагач, та ін.

Культура спілкування є складником культури людини в цілому. Мовленнєвий етикет формує поведінку людини – спонукає її поводитися певним чином відповідно до конкретної ситуації, у якій дуже чітко можна побачити вплив мови на людину і на її поведінку, національну свідомість тощо. Знання правил культури спілкування, їх додержання дає змогу людині почувати себе впевнено і невимушено, не відчувати незручностей через недоречності й невірні дії. Теоретичні основи розвитку мовлення ґрунтуються на здобутках сучасної науки, насамперед лінгвістики, лінгводидактики, психолінгвістики, соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики та ін.

Проблемі розвитку мовлення у навчально-виховному процесі надавали великого значення В. Сухомлинський, К. Ушинський. Означеній проблемі приділяли увагу у своїх працях Л. Варзацька, М. Вашуленко, Н. Грипас, Н. Дика, В. Мельничайко, М. Пентилюк, Г. Сагач, Л. Скуратівський, М. Стельмахович. У їхніх працях наголошується на необхідності формування культури спілкування як складової успішного мовлення.

Терміном «культура спілкування» послуговувалися у своїх працях такі автори, як: В. Гозман, О. Добрович, Я. Радевич-Винницький, Л. Соловець, Т. Чмут та ін. Для представників мовознавчої науки центральною стає постійна увага до питань народного світогляду, народної психології, поведінки людини як носія національного характеру (В. Жайворонок, Л. Мацько, В. Кононенко).

Однак попри успіхи лишається не достатньо дослідженою проблема формування культури спілкування у майбутніх фахівців початкової школи у процесі професійної підготовки у ЗВО. Тому тема є актуальною, бо культура спілкування як показник вихованості й освіченості кожної людини, є основним знаряддям професійної діяльності кожного спеціаліста і одним із найдоступніших способів самовираження, самовтілення тощо.

Досконало володіючи культурою і технікою мовлення, фахівець може ефективно формувати й розвивати мовні можливості вихованців, позитивно впливати на соціальне довкілля. А беручи до уваги багатоплановість людської особистості взагалі й складність освітньо-виховного процесу зокрема, можна передбачити, що підвищення культури мови вчителя забезпечить гармонійне входження їх у систему загальнодержавних і міжособистісних, загальнолюдських стосунків, які становлять суть педагогічної та й багатьох інших видів діяльності.

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні проблеми формування культури спілкування майбутніх вчителів початкової освіти.

Мовна культура набуває державно-гуманітарного звучання, що ще більше посилює значення розв'язання багатьох питань формування культури мовлення як усіх поколінь, так і кожної окремої індивідуальності. Дослідження показують, що переважна більшість студентів, їхніх батьків адекватно оцінюють важливість знання української мови як державної, мають бажання оволодіти нею.

Завдання сучасної вищої школи – пошук ефективних шляхів, забезпечення необхідних і достатніх умов для вдосконалення процесу підготовки педагога як висококваліфікованого, **конкурентоспроможного**, компетентного фахівця, здатного до творчої організації всіх ланок особистісно орієнтованого педагогічного процесу. Тому на сучасному етапі розвитку суспільства підвищеного інтересу серед багатьох науковців набула проблема професійної освіти майбутнього вчителя та виокремлення умов, які забезпечують його успішну педагогічну діяльність.

Професійну підготовку майбутнього вчителя початкової школи вони розглядають через призму тих реальних умов, у яких відбувається його професійне становлення та безпосередньо здійснюється конкретна педагогічна діяльність.

1. Основні теоретичні аспекти культури спілкування

Проблема формування і розвитку культури спілкування як основного шляху розвитку особистості вихованця завжди знаходилась у полі зору практичних працівників, які вели пошуки розв'язання її, починаючи з найдавніших часів і завершуючи сучасними дослідженнями. Проблема формування культури мовлення є надзвичайно важливою з погляду теорії і з позицій практичного впливу на виховання особи. Тому необхідно простежити хід її виникнення, розвитку та спроби розв'язання.

У Стародавньому світі володіння словом тлумачилось надзвичайно широко: воно включало і багатство словникового складу та граматичної будови, й поставу голосу, й техніку та технологію мовлення, й ораторське мистецтво. Без знання мови й опанування культури спілкування не могла бути ні політика, ні філософа, ні будь-якого державного та політичного діяча.

Початкова освіта має свої особливості, що відрізняють її від усіх подальших етапів систематичної шкільної освіти. Адже, у цей період відбувається формування основ навчальної діяльності, пізнавальних інтересів і пізнавальної мотивації; а за сприятливих умов навчання – становлення самосвідомості і самооцінки дитини. Цей етап освіти є базою, фундаментом усього подальшого навчання. Вчитель початкової школи, насамперед, несе відповідальність за сформованість загальнонавчальних умінь, навичок і способів діяльності, від яких залежить успішність навчання в основній школі. Рівень їхнього розвитку визначає характер пізнавальної діяльності школяра, його можливості доцільно і цілеспрямовано її організувати, володіти мовною діяльністю і способами роботи з інформацією тощо. У початковій школі створюється освітнє середовище, яке базується на природній дитячій допитливості, потребі самостійного пізнання навколишнього світу, пізнавальній активності й ініціативності дитини. Отже, виникає потреба у створенні таких умов, які б сприяли розвитку у молодшого школяра здатності оцінювати свої думки і дії, порівнювати результат діяльності з поставленою метою, уміти культурно спілкуватися тощо.

Культура спілкування майбутнього вчителя початкової школи, будучи компонентом загальної професійної компетентності педагога, виявляється у сукупності: професійних знань у галузі спілкування (знання основних комунікативних завдань у спілкуванні, етапів, стилів спілкування); професійних умінь у спілкуванні (прийоми постановки широкого спектру комунікативних завдань і прийоми, які сприяють досягненню високих рівнів спілкування); професійних позицій і установок фахівця як суб'єкта рівноправного спілкування, а також особистісних особливостей, якостей фахівця

Володіти культурою спілкування для вчителя початкової школи особливо важливо тому, що він дає учням базову освіту, без якої неможливий їхній подальший інтелектуальний і етичний розвиток; від нього залежить мовленнєвий розвиток молодших школярів, а, відповідно, й їхня успішність у цілому.

Грунтуючись на різноаспектних тлумаченнях поняття «комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкової школи», ми розуміємо його як наявність у вчителя початкової школи достатнього рівня знань, умінь та навичок здійснювати процес спілкування з молодшими школярами, використовуючи його як засіб реалізації навчально-виховного процесу.

У довіднику з культури української мови відзначено, що культура мовлення – це “загальноприйнятий мовний етикет: типові формули вітання, прощання, побажання, запрошення..., які змінюються залежно від ситуації спілкування, від соціального стану, освітнього, вікового рівня тих, хто спілкується” [5, с. 8]. Г. Сагач розглядає зв'язок культури мовлення із риторикою і відзначає, що культура мовлення “вивчає такі комунікативні якості мовлення, як правильність, ясність, точність, образність, стислість, експресивність, доцільність, які в системі створюють такий феномен, як “благородство” мовлення” [10, с. 67].

У роботах лінгвістів та методистів наводяться змістовні характеристики кожного з критеріїв культури мовлення. Відзначимо трактування найсуттєвіших з них у роботах Л. Мацько, яка вважає, що *нормативність* – це дотримання під час користування мовою норм, які є обов'язковими для даної літературної мови; *адекватність* – це точність мовлення, тобто відповідність його умовам, засобам спілкування, змісту думок, почуттям і волевиявленню мовця, це повнота самовираження; *естетичність* – це вираження естетичних уподобань мовця засобами мови, здатність викликати своїм мовленням відповідні, бажані почуття естетичного

задоволення; *поліфункціональність* – уміння мовця вдало використовувати мову у всіх сферах матеріально-виробничого і духовно-культурного повсякденного життя [4, с. 30]. *Точність* передбачає увагу до стилю і жанру текстів, умов, середовища, колориту спілкування, культурно-освітнього рівня мовців, залежить від вибору слова чи вислову, уміння зіставляти слово і предмет, річ, ознаку, явище, слово і поняття про них [4, с. 33]. *Ясності* усного мовлення сприяють: чітка дикція, логічне і фонетичне наголошування, правильне інтонування, розмірений та уповільнений темп, спокійний та ввічливий тон. *Чистота* мови – бездоганність усіх її елементів, без неосвоєних недоречних запозичень з інших мов, невластивих українській мові форм. *Виразність* мови складається з двох засад: інформаційної виразності (змістової) та виражальної (чуттєво-мовної) виразності.

Основу культури мовлення майбутнього вчителя початкової школи складають відповідні комунікативні знання, уміння та навички.

Так, на думку Н. Волкової, продуктивне педагогічне спілкування вимагає від учителя початкової школи спеціальної підготовки щодо організації взаємин із молодшими школярами та іншими учасниками його професійної діяльності, тобто набуття: *комунікативних знань*, особливістю яких є комплексність, що потребує від педагога вміння синтезувати матеріал для успішного розв'язання комунікативних задач, аналізу комунікативних ситуацій, вибору ефективних засобів комунікації; *комунікативних умінь* – комунікативних дій заснованих на ґрунтовній теоретичній і практичній підготовленості, що дає змогу творчо використовувати комунікативні знання; *комунікативних навичок* – автоматизованих усвідомлених дій, що сприяють швидкому й точному відображенню комунікативних ситуацій і обумовлюють адекватність сприйняття, розуміння об'єктивного світу, вплив на нього у процесі педагогічної комунікації [1, с. 22].

Єдність навчання і виховання як принцип класичної педагогіки вимагає розглядати стан культури мовлення вчителя сучасної школи з погляду його освітньо-виховного впливу і формування культури не тільки мови, а й поведінки. Тобто реально існує потреба розглядати культуру мови вчителя як проблему соціальну і загальнопедагогічну. Мовна підготовка викладача є складником його професійної майстерності, що означає правомірність постановки питання про техніку і технологію розвитку культури мови педагога в контексті його підготовки до виконання навчально-виховних завдань.

З погляду загальнопедагогічної фахової підготовки вчителя мовну культуру його слід розглядати як елемент загальної професійної компетентності, а також як фактор розвитку саморегуляції і самореалізації.

Розгляд змістового аспекту ключових понять дослідження вимагає, передусім, з'ясування сутності таких понять як «спілкування», «культура спілкування» тощо.

Щодо аналізу поняття «спілкування», то можна констатувати той факт, що воно є надзвичайно різноаспектним і багатим за своїми виявами, тому виступає об'єктом вивчення багатьох галузей знань. Спілкування широко представлене у філософії, соціології, загальній і соціальній психології, педагогіці й інших науках, кожна з яких вивчає його відповідно до завдань і специфіки своєї галузі знань. Це, на нашу думку, пов'язано з тим, що у процесі спілкування забезпечується життєдіяльність людини і суспільства, змінюється структура і суть соціальних суб'єктів, формуються історично конкретні типи особистостей і вся різноманітність людських індивідуальностей, відбувається соціалізація людини, становлення її як особистості.

Спілкування у *філософському словнику*, тлумачиться як процес взаємозв'язку і взаємодії суспільних суб'єктів (класів, груп, осіб), у якій відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, уміннями і навичками, а також результатами діяльності [7, с. 25]. У такому процесі індивід розуміє свої якості як соціальні, соціально значущі, і в цьому контексті стає особистістю. У процесі соціалізації, здобуваючи новий зміст, змінюючись, індивід одночасно змінює і співтовариство, до якого він вступає, доповнюючи його своєю індивідуальністю. Через свободу окремої особистості філософія бачить шлях оновлення всього суспільства [8, с. 178].

Щодо нашого дослідження найзначущим у сучасній філософській науці є висновок про спілкування як міжсуб'єктну взаємодію, що, вважаємо, може стати підґрунтям для організації особистісно орієнтованого навчання майбутніх учителів початкової школи з точки зору формування їхньої комунікативної компетентності. Такий підхід дозволить кожному з них виявляти свої потенційні можливості, мислити самостійно і нестандартно, самостверджуватись тощо.

Ґрунтовне тлумачення поняття «спілкування», на нашу думку, полягає у визначенні його як: способу взаємостосунків; процесу встановлення та розвитку контактів між людьми; способу буття людини у взаємозв'язку з іншими людьми; взаємодії суб'єктів, яка

здійснюється знаковими засобами; способу (форму) управління поведінкою людини; обміну способами і результатами діяльності інформацією [3, с. 57].

Зазначимо, що історично склалося так, що спілкування було нерозривно пов'язане з практичною діяльністю. Через характер, зміст і організацію діяльності можливий вплив на спілкування, яке, водночас, здійснює вплив на діяльність. Це положення значуще для організації діяльності майбутнього вчителя початкової школи у процесі його професійної підготовки до спілкування з молодшими школярами. Тобто через спеціальним чином організовану діяльність у вищому навчальному закладі можливе формування умінь і навичок ефективного спілкування майбутнього вчителя початкової школи, що, паралельно, впливатиме на зміст і результати зазначеної діяльності.

Таким чином, теоретичний аналіз різних підходів до розуміння сутності поняття «спілкування» дозволяє зробити висновок, що його можна розглядати як спосіб та вид діяльності, що відіграє провідну роль у формуванні особистості і служить для встановлення взаємодії між суб'єктами цієї діяльності. Спілкування є невід'ємним складником сучасного освітнього процесу.

Відтак, треба з'ясувати сутність поняття «комунікація», оскільки воно невід'ємно асоціюється з поняттям «спілкування». Комунікація – (лат. *communicatio* – зв'язок, повідомлення), стосовно суб'єктного чинника – спілкування, що ґрунтується на взаєморозумінні, повідомленні інформації від однієї людини до іншої або кількох інших [11, с. 370].

В іншому словнику читаємо таке пояснення перекладу латинського слова «*communicatio*» (дослівно – «спілкування»): поняття «комунікація» – «близьке до поняття спілкування, але розширене. Це зв'язок, у ході якого відбувається обмін інформацією між системами у живій і неживій природі» [9, с. 207]. Водночас, у цьому самому словнику поняття «спілкування» тлумачиться як складний, багатоплановий процес установаження та розвитку контактів між людьми; містить у собі обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння партнера у спілкуванні» [9, с. 492].

Таким чином, з одного боку, у функціональному розумінні, комунікативний компонент – складник поняття «спілкування», а, з іншого, загального розуміння, поняття «спілкування» вужче за поняття «комунікація» і реалізується тільки між людьми як суб'єктами цього процесу. Надалі вживаємо термін «спілкування»,

водночас, апелюючи у відповідному контексті терміном «комунікація» щодо педагогічної діяльності вчителя початкової школи.

Цілком очевидно, що у процесі своєї професійної діяльності вчитель початкової школи не тільки навчає та виховує молодших школярів, а й спілкується із їхніми батьками, своїми колегами у межах школи та під час методичних заходів за межами місця постійної роботи, з адміністрацією школи та органів управління, з пересічними громадянами, які з причини тих чи тих обставин стали учасниками певних педагогічних ситуацій. У такому разі вчитель початкової школи, на нашу думку, здійснює процес культури спілкування.

Розглядаємо культуру спілкування майбутнього вчителя початкової школи як комунікативну діяльність педагога, спрямовану на формування, розвиток, виховання та навчання особистості молодшого школяра та ефективну взаємодію з іншими суб'єктами професійної діяльності педагога.

Власне, професійна діяльність учителя початкової школи загалом – специфічна сфера, зумовлена різними соціально-рольовими та функціональними позиціями її суб'єктів. Тут учитель реалізує функціональні обов'язки щодо керівництва процесом навчання і виховання. Від стилевих особливостей цієї діяльності та керівництва залежить ефективність навчання й виховання, особливості розвитку й формування міжособистісних стосунків і педагогічної взаємодії учасників навчального процесу.

Мова є засобом вираження думок, намірів, почуттів, засобом порозуміння між людьми, спілкування, обміну інформацією, управління, впливу на групи людей й окремих осіб, фактором саморозвитку, самореалізації, саморегуляції. Вона виникла із потреби людей висловлюватись, бути зрозумілими, прийнятими іншими особами, служить засобом передачі Інформації, спілкування, встановлення контакту, корекції поведінки, впливу на світ людей, інших живих істот. Мова існує для постановки, задоволення і розв'язання можливих проблем. Усе це означає, що пошук оптимальних варіантів вираження і самовираження особи з допомогою мови й мовлення є надзвичайно актуальним і корисним для кожної людини, особливо для тих, для кого слово є знаряддям праці, розв'язання виробничих, професійних питань.

Нам здається, що саме в цьому полягає певною мірою теоретичне значення наукового пошуку формування культури мовлення студента. Визначення мовної культури вчителя в контексті його

педагогічної майстерності та соціалізації його особистості дає можливість простежити процес усього шляху, по якому рухається вихователь до успіху в своїй професійній діяльності. У поняття культури спілкування включаються такі основні компоненти, як лексично-граматична грамотність і багатство словникового складу; виразність стилістики й правильність вибору стилю і тону мовлення; володіння технікою висловлювання (а також поставою голосу). У розвиток і вдосконалення техніки мовлення слід включати й оволодіння такими компонентами, як чітка дикція, правильна артикуляція, темп, тембр, динаміка, відповідність звучання всієї мовної фактури. Таким чином, поняття мовної і мовленнєвої культури включає змістовий і технічний (технологічний) компоненти. Визначеність і чіткість в розумінні суті поняття мовної і мовленнєвої культури майбутнім учителем забезпечується системою різних видів занять (індивідуальних, групових, організацією самостійної роботи студентів).

Термін «спілкування» слід розуміти як процес «озвучення», як процедуру “виголошення” вголос певного тексту чи окремої репліки. У вокальній і театральній педагогіці цей курс так і називається: постава голосу. Мова йде про те, що “постова голосу” мусить мати місце в підготовці педагога як обов’язкове завдання. Це важливо і в процесі підготовки майбутніх вчителів початкової школи. Конкретне значення його в тому, щоб навчити кожного студента користуватись своїм голосом у найкращому варіанті. Голосоведення, вимова відповідно до вимог орфоєпії, – це, безумовно, педагогічна проблема, яка може вирішуватись тільки за умови добровільного прийняття самої ідеї оволодіння голосом, щоб знайти оптимальний варіант звучання, мати певні варіанти.

Існує кілька основних проблем у курсі постави голосу, а саме: тембр, дикція, артикуляція, динаміка тощо. В основі всіх аспектів є одне основне завдання, розв’язання якого допомагає студенту не лише опанувати культуру мовлення, але й певною мірою розв’язати проблему здоров’я взагалі. Мається на увазі “дихання”. Дихання як органічна складова, що забезпечує нормальне функціонування організму, є основним компонентом і техніки мовлення. Завдання полягає в тому, щоб навчити всіх майбутніх учителів говорити “на видихові”, на фоні струменя повітря, що видихається, а не навпаки. Теоретико-практичні знання з такого питання даються попутно, під час читання тем, що близько стоять до проблеми, та розкриття таких питань, як: розвиток особистості як основна проблема педагогіки, методи навчання (словесного викладу знань), методи виховання

(лекції, дискусії, етичні бесіди та інші). Але цього мало. В експерименті передбачалося не менше одного практичного індивідуального заняття. Інтерес студентів до індивідуальних занять дуже високий.

Тембр голосу, розуміння регістру звучання голосу, фіксація найкращого забарвлення в процесі розв'язання завдання техніки і технології мовлення визначались в різних ситуаціях по-різному: на лекціях ми розкривали зміст, завдання і показували великі можливості звучання голосу, а на практичних та індивідуальних заняттях допомагали студенту знайти своє найкраще унікальне звучання власного голосу.

З метою перевірки запропонованої методики в різних аудиторіях здійснювалось протягом читання лекцій. Вправи для тренування і вироблення чіткої дикції й артикуляції, динамічних відтінків розв'язувались на практичних заняттях і в процесі педагогічної практики індивідуально. Сила звучання голосу, паузи в монологічному і діалогічному мовленні вивчались не тільки на спеціальних заняттях, але й у процесі підготовки до семінарських занять.

Незважаючи на те, що культура мови й мовлення (техніка мови) є предметом дослідження багатьох галузей знань (лінгвістів, філологів, театральних діячів, психологів та інших) і вимагає необхідності дотримання певних загальних основ, є і суттєві відмінності між усіма можливими проявами і здійсненням процесу мовлення, користування словниковим багатством і різними граматичними конструкціями тощо. Наявні певні суттєві ознаки і в феномені мовної культури вчителя з погляду загальної і соціальної педагогіки.

У поняття культури спілкування вчителя вкладається таке практичне (й певною мірою теоретичне) володіння педагогом способами вираження своїх думок, позицій, професійних знань і користування словами (голосом, лексикою, побудовою речень, фраз і т.д.), яке визначає (формує) адекватну реакцію на зміст, що в ньому закладений, учнів, колег, батьків і забезпечує оптимальне взаєморозуміння між усіма учасниками навчально-виховної діяльності та готує вихованців до адекватного вибору в житті.

У зв'язку з цим виникає необхідність уточнення і суті навчально-виховної діяльності, яка розуміється як систематично і планомірно здійснюваний процес взаємодії учнів, учителів, батьків, керівників школи (органів народної освіти) по організації і реалізації завдань, пов'язаних з передачею досвіду попередніх поколінь і молоді з метою формування наукового світогляду, прищеплення правил і

норм культурної поведінки, морально-естетичних переконань, а також виховання сильної волі й особистісної культури.

З погляду окреслених позицій і визначається місце й значення мовної культури вчителя в його професійній діяльності. У зв'язку з цим мовна культура вчителя має провідне застосування у його професійній праці. Мова є основним знаряддям впливу вчителя на учня: на його свідомість, волю, почуття, поведінку, що ставить завдання перед викладачами вищих навчальних закладів постійно дбати про формування культури мови майбутнього спеціаліста. Жодна проблема навчання не розв'язується поза тим, щоб учитель не користувався мовою. Значення мовної культури спеціаліста взагалі полягає в тому, що відповідний рівень її дозволяє ефективно розв'язувати питання спілкування; організувати різні форми навчання; забезпечувати використання кращих джерел наукової інформації; формувати позитивні мотиви навчальної діяльності; розвивати інтерес до навчального предмету; впливати на процеси саморозвитку, самоосвіти, самонавчання; допомагати здійсненню обміну інформацією; оптимально поєднувати застосування словесних та інших методів навчання; впливати на розвиток мовної культури учнів; готувати вихованців до м'якої адаптації в довкіллі.

З допомогою відповідного рівня культури мови створюється індивідуально-особистісний імідж спеціаліста як цікавої й авторитетної людини. Взагалі вся практична професійна діяльність спеціаліста зв'язана з його живим словом, характером його вимови. Чим краще спеціаліст володіє своїм голосом, тим вищими й більш якісними є результати його впливу на організацію і здійснення виробничого процесу. Включаючи в поняття культури мови техніку мовлення, поставу голосу, ми розв'язували всі питання з цим пов'язані в процесі вивчення педагогіки, спецкурсів, практики.

Постава є завданням цілком реальним. На лекції викладач є можливість давати зразки окремих орфоепічних норм і технічних прийомів дикції, пошук тембрового звучання, дихання. У процесі підготовки й проведення практичних занять є можливість скористуватись такою технікою постави, щоб голос студента дав позитивні результати.

У контексті визначення ролі культури спілкування в житті особи має значення будь-яке наближення до суті соціального явища – мови, бо тільки в слові, як писав про це філософ Олексій Лосев, людина спілкується з людьми і з природою, “що тільки в імені обгрунтовано всю найглибшу природу соціальності в усіх безкінечних формах її прояву. Все це заперечувати, відкидати – означає впадати не тільки в

антисоціальної самотності, але й взагалі в антілюдську, в антирозумну самотність, в божевілья. Людина, для якої нема імені, для якої ім'я тільки пустий звук, а не самі предмети в їх розумовій сутності – ця людина глуха й німа, і живе вона в глухонімій дійсності. Якщо слово не дійсне і ім'я не реальне, не є фактор самої дійсності, нарешті, не є сама соціальна (в широкому розумінні цього поняття) дійсність, тоді існує тільки темрява і безумство...” [9, с. 417].

Джерелом і основним засобом впливу вчителя на учня є слово. В зв'язку з цим спроба визначити загальну структуру й технологію процесу формування мовної культури є вкрай бажаною. Як говорять філологи, володіння мовою, культурою мовлення повинно бути автоматичним, тоді як оволодіння нею, особливо другою мовою, ~ процес свідомий, контрольований свідомістю. Навчання буває ефективнішим, якщо чіткіше визначена мета праці. Тоді вище підіймається рівень індивідуально– соціальних мотивів опанування набору мовленнєвої культури. Враховуючи визначення лінгвістів про два аспекти мовної активності (мовно– граматичної системності і мовленнєвої системності), доцільно розпізнавати закономірності мови і закони її фактичного використання. Виходячи з цього, процес технології опанування мовної культури студентом можна визначити як системно–структурну динамічну дію, що відбувається в часі і просторі й відображає поступальний хід засвоєння (присвоєння) мовного багатства як з погляду лексико–фразеологічних, граматичних особливостей, так і з боку опанування технікою мовлення (мовленнєвою культурою).

Комунікативність викладача часто гарантує успіх в усіх інших аспектах ділових стосунків, впливає на результативність професійної діяльності, особливо в налагодженні здорового морально–психологічного мікроклімату в групі та з батьками. Педагогічна суть спілкування полягає у виявленні й з'ясуванні специфічних аспектів інформативного процесу і своєї спеціальності, формуванні мети, намірів не тільки з приводу обміну інформацією, але й встановлення доброзичливих міжособистісних відносин.

Характерними ознаками високоефективної культури спілкування є відповідна морально–психологічна особистісна культура, володіння голосом, уміння користуватись жестами, мімікою, готовність обрати відповідний тип поведінки. Мистецтву спілкування можна навчити, а це ще раз підкреслює, що спілкування є проблемою педагогічною.

У складній проблемі спілкування можна визначити безліч дрібниць, починаючи з зовнішнього вигляду співрозмовника і завершуючи його внутрішніми потаємними намірами, які формують

ефективність процесу. Мова й увесь процес (характер) мовлення у спілкуванні є провідним і визначальним фактором.

Якщо в основі особистісної, внутрішньої культури студента лежать світосприймання і світовідчуття, які втілюються в соціальній його дії і вчинках, якщо його освіченість створюється під впливом власної внутрішньої напруженої діяльності, то іншим особам рівень індивідуальної культури стає відомим, насамперед, через слово, культуру мовлення.

Учені неодноразово звертали увагу на недостатній рівень культури спілкування, а вірніше – недостатню якість спілкування у виробничих і навчальних групах. Між викладачами і студентами не виникає справжнього творчого контакту: вони мають різну мету в навчально-виховному процесі і говорять різною мовою. Гуманність виховання виникає в умовах подолання цих явищ [6, с.134]. Якщо ж мова визначається системою знакових символів, знаків, які є засобом спілкування, шляхом вираження самосвідомості особи, засобом передачі й збереження інформації взагалі, то в навчально-виховному спілкуванні слово є знаряддям впливу з метою формування якостей, бажаних викладачем, який керується вимогами суспільства, а в методиці мовного впливу слід ще використовувати і закономірності понятійного апарату, значення слова, добираючи із численної низки синонімів один найбільш придатний для конкретної соціальної ситуації слово.

Позитивна реакція студентів на мову викладача формується тоді, коли: особистість викладача викликає приємне (продуктивне) враження своєю чисто людською спрямованістю (гуманістичним змістом своєї індивідуальності); його ім'я і результати наукової діяльності відомі в середовищі колег, студентів, спеціалістів; існує взаєморозуміння між студентами та викладачами; викладач уміє користуватись влучними прикладами, дотепними виразами, яскравими афоризмами; викладач володіє вмінням вирішувати під час розгляду теми низку практичних, повсякденних завдань; викладач просто добра й чуйна людина.

Спілкування, яке складалось історично у формі усного мовлення і відбувалось з допомогою усного мовлення, включає в себе процеси зародження, сприйняття і повідомлення про мету наступного обміну інформацією чи регуляцію і контроль спільної діяльності. Як засвідчує дослідження, для педагога має значення усна мова в системі виконуваних ним навчально-виховних функцій на всіх етапах навчального процесу: повідомлення теми, завдань, заняття, визначення видів контролю і взаємоконтролю, оцінка.

2. Формування культури спілкування майбутнього вчителя початкової школи

Структура мовної діяльності педагога збігається з структурою будь-якої дії, включаючи етапи орієнтації, планування, реалізації і контролю. Особливість навчально-виховного спілкування полягає в тому, що за будь-яких найдосконаліших форм підготовки завжди залишається варіант випадковості, непередбаченості, який виникає з об'єктивних або суб'єктивних причин.

З метою підготовки майбутніх фахівців до реального виконання навчально– виховних завдань у школі розроблявся і перевірявся на практиці певний набір умов, який забезпечував позитивний характер спілкування. 1. Внутрішнє проголошення окремих уривків (етапів) навчального заняття (мова про себе). 2. Проголошення тексту вголос наодинці з собою. Спостереження за виразом свого обличчя з допомогою дзеркала. Вправи у жестах, вироблення відповідної міміки, пантоміміки. 3. Заучування напам'ять типових, характерних для певної теми, навчального предмету словосполучень, фраз, ідіоматичних і фразеологічних словосполучень, визначень понять, тлумачення причин і наслідків окремих подій та інше. 4. Розмова на фоні усмішки.

Спілкування, як зв'язок між людьми, є основною умовою самого існування кожної першої особи і, разом з тим, є й засобом розвитку та вдосконалення пізнавальних і духовних можливостей кожного.

Мова допомагає студентові в розвитку життєвих можливостей особистості, особливо таких, як уміння подати себе, думати, говорити, висловлювати бажання, припущення, самоусвідомлювати себе неповторною й унікальною самістю. Певно, процес мовлення дитини, підлітка, вихованця взагалі допомагає не тільки висловити свої думки, але з допомогою слова контролювати свій розвиток, оцінювати свої життєві можливості, коректувати свої дії, вміння та визначати перспективи своєї діяльності. Найприватніші, інтимні внутрішні акти людської свідомості є відображення процесу спілкування самим з собою, а діалог, який відбувається між вихованцем і педагогом, може кваліфікуватись як процес самореалізації всіх учасників розмови. Провідним фактором самовираження і самореалізації в процесі спілкування є слово, мова.

Мова як форма спілкування людей, що історично укладалася протягом усього періоду існування людського суспільства, застосовується в усіх видах спілкування. У процесі навчально-виховної діяльності мова є ще й фактором впливу, корекції поведінки, організації учнівського середовища.

До навчальних занять, крім традиційних, включали педагогічні ділові ігри (міні-уроки, фрагменти уроків, імітацію, виставки, КВК та інше).

Ділова гра, як цілком справедливо визначає В.Г. Пасинок, є модельною (знаковою) заміною реальності – процесу виробництва і процесу певного роду діяльності людей. У зв'язку з цим уже в період розробки гри виникає завдання не тільки передбачити сумісність учасників, але й вибір найбільш придатного варіанту: імітація, міні-вистава та інше. Ділова гра є більш “педагогічним видом діяльності” аніж імітація. Гра вимагає оригінальних і завжди нових розв'язань, а отже, і широкого та багатого лексико-граматичного й фразеологічного матеріалу, використання відповідного тону й стилю мовлення, динаміки й темпу звучання, тембру голосу, чіткої дикції, артикуляції, пошуку відповідного наголосу, допущення чи уникнення пауз.

Під час імітації швидше засвоюється чийсь зразок, відбувається наслідування. А наслідування зразків, як свідчить класика й передовий педагогічний досвід, не завжди буває ефективним, якщо переноситься в інші конкретні умови без достатнього творчого переосмислення, без урахування конкретики. У дослідженні користувались діловими іграми як ефективним засобом залучення до активної мовної діяльності всіх студентів групи. Проводились міні-вистави, міні-уроки чи фрагменти уроків.

Вибір видів ділової гри визначається відповідно до мети, яку висував викладач. Якщо викладач пропонує провести гру як роботу з текстом на уроці, то заздалегідь академгрупа розбивається на підгрупи з 3-4 осіб. Групам доручається продумати, як краще провести фрагмент уроку. Викладач виступав у ролі консультанта, а в кожній групі обирався свій “учитель”. Коли на занятті ставиться мета розвитку мовної культури на рівні побутової тематики, то готуються таблиці, порівняльні тексти (у двох чи трьох групах), і тоді “учитель-студент” сам організовував і проводив “урок”.

З підвищеним інтересом сприймаються пропозиції викладача дати не тільки методичний, педагогічний, але й мовознавчий та мистецтвознавчий аналіз заняття. Ідеї “артистизму”, естетизму, мовної розважності й виваженості оцінювались високим балом. Позитивне ставлення до проблеми формування культури мови пояснювалось, по-перше, тим, що мовна культура особи – це показник загального інтелектуального розвитку людини; по-друге, уміння користуватись високими зразками усної і писемної мови допомагає самореалізації особи; по-третє, культура мови особи завжди звертає на себе увагу й привертає інтерес до співрозмовника;

по-четверте, мовна культура завжди допомагає особі звернути на себе увагу. Мовна культура майбутнього фахівця – це ще й показник високого рівня професійної підготовки; по-п'яте, вільно користуючись скарбами мовного багатства, сподівались добитися успіхів у праці й звернути на себе увагу, вважали, що знання нюансів мовної техніки й технології мовлення може допомогти розв'язати позитивно більшість складних питань у педагогічній діяльності та в приватному житті. Зауважимо, що це глобальна проблема і стосується не лише школи. Йдеться, зокрема, про альтернативу: чи продовжувати змушувати учня силоміць до навчальної праці, чи створювати відповідні умови, за яких сам учень виявить бажання вчитись мовній культурі.

У системі заходів, що поліпшують мотиви формування мовної культури студента, особливе місце займає творча діяльність: написання віршів, новел, статей до багатотиражки, складання сценарних планів і сценаріїв виховних заходів для програнь у класі, школі, в групі. Високі мотиви таких заходів пояснюються кількома факторами. По– перше, як і в підготовці фрагментів уроків, участь у спектаклях вимагає напруженої самостійної та індивідуальної роботи. Має місце самостійна робота, результати якої кілька разів перевіряються й оцінюються викладачами і самооцінюються. По-друге, можливість самореалізуватись у процесі вистави спонукає студента не тільки до ретельних групових репетицій, але й до самостійного заучування ролі. По-третє, прийоми театральної педагогіки, якими доводиться оволодівати студентом в період підготовки до спектаклю, залучають до зовсім нового для нього світу – акторського мистецтва, самовираження в акторському дійстві.

Навчальні мотиви студентів з проблеми мовної культури здобувають реальне ефективне втілення за умови залучення методів мистецтва перевтілення з метою підвищення впливу на емоційно-вольову сферу діяльності, що буде застосована пізніше в соціальних ситуаціях.

Опанування культури мови можна відтворити у такій послідовності:

1. Засвоєння мовознавчої інформації: оволодіння теоретичними знаннями; опанування прийомів їх застосування в реальному процесі мовлення; формування мовних дій – типових зразків використання мови в життєдіяльності особи.

2. Застосування інформації про культуру мови й мовлення: оволодіння знаннями про місце і значення мовної культури професійній діяльності; відбір цікавих вправ для практичного

тренування і засвоєння мовних моделей; вибір найбільш оптимальних прийомів використання мовного матеріалу в реальній педагогічній практиці.

3. Оцінка й самооцінка рівня мовленнєвої культури майбутнього фахівця: використання різного виду вправ для перевірки рівня мовленнєвої культури; аналіз допущених помилок; письмовий аналіз виконаних творчих робіт.

4. Опанування прийомів порівняльного аналізу мовних зразків з метою поглиблення культури загального й ділового мовлення.

Окремо стоїть питання про вироблення стилю, тембру, нюансів у мовній практиці. У системі феномену педагогічної майстерності мовна культура є ефективною складовою частиною її формування й активним засобом впливу. Майбутній учитель, спеціаліст має бачити процес навчально-виховного впливу у розрізі, так би мовити, побачити внутрішній бік усієї справи навчання і виховання, щоб словом, як інструментом, рухати його в бажаному темпі та напрямку. Так ось у такому анатомічному варіанті технологію формування мовної культури майбутнього вчителя, спеціаліста можна побачити у вигляді тісно поєднаних між собою інтелектуально-вольових і предметно-наочних та слухових (звукових) структур, що, взаємодіючи і підсилюючи одна одну, справляють Ідеальний вплив на вихованця. Технологія формування мовної культури – відображення законів і закономірностей сучасного навчально-виховного функціонування мови як фактору спілкування. Схематично цю структуру можна зобразити так: теоретична освіта плюс різноманітні види вправ (практика) з позитивними мотивами діяльності: спілкування – контроль – оцінка (самооцінка) – самореалізація в мовному вираженні. Виділяються три елемента мовної культури: теорія, словниковий запас, техніка мови. Вправи і тренування – основні способи опанування культури мови. У процесі навчання і майбутнього вчителя, і спеціаліста три елемента стають предметом вивчення, осмислення та застосування, оцінки й самооцінки.

Отже, в систему педагогічних прийомів з формування культури спілкування студентів включаються численні структурні елементи, які по-різному проявляються на різних етапах. У цілому такий набір складають три групи вмій, а саме: однозначно й чітко висловлюватись відповідно до ситуації; володіти набором мовних штампів для кожної типової ситуації і вміти щоразу знайти відповідну заміну штампам, якщо ситуація вимагає іншого. Усі три групи завдань розв'язуються з допомогою озвучення. Уміння оголосити промову, "озвучити" написаний зміст вміщує в собі безліч таємниць, які О.А. Івін назвав

“засідками мови” [2, с. 128-135]. Досліджуючи методику формування культури спілкування вчителя, спеціаліста, відкрили широкий діапазон можливостей слова, висловленої думки, що містяться у техніці мовлення. Численні потаємні й досі невідомі педагогічні фактори відкриваються у процесі спілкування, бесіди, монологу, полілогу і т.ін. Питання стоїть так, що культура мови вбирає в себе три групи мовленнєво-лексичних і граматичних завдань, розв’язання яких вирішує соціальні проблеми, полегшує їх розв’язання, взагалі знімає з порядку денного проблеми депресії, невірноваженості, страху, сумніву.

Схематично методичні особливості занять можна подати в такому вигляді: мотивація процесу опанування мовної культури; добір високохудожніх літературних джерел з цінним педагогічним змістом з арсеналу сучасних і класичних вітчизняних та зарубіжних авторів; застосування різних методів навчання, зокрема й ділових ігор, проведення міні-уроків, фрагментів уроків, виховних заходів, навчально–виховних вистав; організація різних видів самостійної роботи студентів; проведення самооцінки з метою з’ясування рівня мовної культури й визначення характеру самостійних завдань.

З метою підготовки студента до реального виконання навчально–виховних завдань, спілкування в школі розроблено й перевірено систему педагогічних умов формування вміння встановлювати контакт для вирішення будь-яких питань. Хоч важливими є різні компоненти акту спілкування, провідним все-таки залишається слово, мова. Тому навчальний процес спілкування розглядається як одна з умов, що допомагає формувати культуру мови особи, щоб забезпечити вільне входження в соціальне середовище.

Стосовно мовної підготовки, то можна констатувати той факт, що майбутній вчитель початкової школи не завжди розуміє значення мови для прийняття рішень у ситуаціях спілкування, що можуть виникнути в освітньому процесі початкової школи.

Програма курсу з культури і техніки мовлення передбачає ознайомлення майбутнього вчителя початкової школи із сутністю культури спілкування, його функціями, типами, основними законами та правилами. Студенти ознайомилися із основними комунікативними вміннями, якостями та здібностями, якими має володіти вчитель початкової школи, професійно-мовним стилем спілкування як особистісною формою комунікативної поведінки педагога, акцентувалася увага на тому, що мова є провідним засобом професійно-педагогічної комунікації. Майбутні фахівці аналізували особливості культури мови вчителя початкової школи, її основні

ознаки, техніки та якості мовлення, мовленнєвий етикет педагога; вікові, професійні та соціальні ознаки суб'єктів спілкування.

Майбутні фахівці онаямлювалися з методикою використання інтерактивних технологій навчання, колективно-групового навчання, опрацювання дискусійних питань у процесі формування культури спілкування вчителя початкової школи та брали участь у тренінгах, на яких вони здобували практичні уміння діяти у публічній обстановці, розв'язувати педагогічні ситуації, долати конфлікти; розвивали навички упевненості у собі тощо.

Основними формами навчання майбутнього вчителя початкової школи є: лекції, семінарські та практичні заняття, самостійна та індивідуальна робота, тренінги тощо.

Для активізації формування культури спілкування студентів у процесі читання лекцій нами використовувались різні прийоми: запитання, у тому числі й риторичні; поєднання теоретичних положень із практичною діяльністю майбутнього вчителя початкової школи; проведення «блискавичного» дослідження методом «мозкового штурму»; створення проблемних ситуацій мовного характеру тощо.

У процесі проведення семінарських та практичних занять вирішувалися такі завдання як:

- поглиблення й уточнення знань, здобутих на лекціях;
- накопичення первинного досвіду організації спілкування з молодшими школярами та іншими суб'єктами професійної діяльності вчителя початкової школи шляхом застосування різноманітних методів інтерактивного навчання та тренінгових занять;
- формування вміння аналізувати та оцінювати проблемні педагогічні ситуації, пов'язані з комунікативною діяльністю вчителя початкової школи;
- здійснення самоаналізу, рефлексування своєї комунікативної поведінки.

Самостійна робота студентів полягала в опрацюванні питань, пов'язаних з невербальними засобами спілкування (міміка, жести, візуальний контакт); декодування вчителем невербальної інформації; репліки і висловлювання вчителя на уроках та їх функції; репліки і висловлювання вчителя, що створюють бар'єри комунікації.

У процесі вивчення курсу в студентів формувалися знання про культуру спілкування як систему професійного стилю, як особистісну форму комунікативної поведінки педагога, мовленнєвих моделей взаємодії вчителя початкової школи з різними суб'єктами

професійної діяльності, реплік та висловлювань учителя початкової школи на уроках та їх функцій; уміння керувати своїми емоціями, голосом, узгоджувати мовні засоби з конкретною педагогічною ситуацією тощо.

Створюючи методiku (спеціально дібрані вправи і завдання) з формування культури спілкування, ми враховували: 1) рівень і кількість завдань з формування культури спілкування, розміщених у чинних підручниках для учнів початкових класів; 2) підпорядкованість завдань темі, тобто певній ситуації спілкування; 3) завдання використовувалися різного рівня складності, тобто від рівня відтворювального до творчого, і розраховані на індивідуальний підхід до навчання і на різні етапи вивчення матеріалу. Подасмо зразки таких завдань:

Завдання 1. Назвіть ситуації, в яких уживаються такі звертання:

1) Перепрошую Вас. 2) Юначе! 3) Панове! 4) Вибачте, я недочув.

Завдання 2. Кому і в якій ситуації ви скажете:

1. Оце так зустріч! 2. Скільки літ, скільки зим! 3. Що змусило Вас прийти до мене? 4. Як добре, що Ви прийшли. 5. Краще пізно, ніж ніколи. 6. Даруйте, що змусив вас чекати. 7. Перепрошую, що прийшов без попередження. 8. Коли ми зустрінемося? 9. Ви не зайняті сьогодні? 10. Домовилися. Обов'язково прийду. 11. На жаль, не зможу. 12. Навряд чи.

Складіть три-чотири діалоги з наведеними репліками.

Завдання 3. Розіграйте діалог, використовуючи формули мовленнєвого етикету відповідно до ситуації спілкування.

Уяви, що до вашого класу прийшов новий учень. Його посадили з тобою за одну парту. Познайомся з новеньким, запитай, звідки він перейшов у вашу школу. Розкажи про свою школу, покажи, де розташовані спортзал, бібліотека, їдальня, кабінет директора, медпункт. Покажи йому розклад уроків, познайом із друзями.

Завдання 4. Зробіть зауваження своїй подрузі щодо її некоректної поведінки під час відпочинку в парку. Які формули мовленнєвого етикету ви використаєте?

Завдання 5. Розкажіть про людину, яка, на вашу думку, umie (або не umie) спілкуватися. Аргументуйте свою думку.

Завдання 6. Змодельуйте розмову. Ви телефонуєте до товариша, щоб дізнатися про домашнє завдання з української мови, але слухавку бере хтось інший з родини.

Завдання 7. Поспілкуйтеся в мережі Інтернет (на сайті, в чаті) з друзями. Виявіть і запишіть, які мовленнєві помилки ви помітили під

час спілкування. Чи вживаєте у такому спілкуванні формули мовленнєвого етикету? Чому?

Такого типу завдання варто використовувати на кожному занятті, їх кількість була різною, залежно від рівня складності. Вони сприяють засвоєнню теоретичного матеріалу, розвитку навичок користуватися формулами мовленнєвого етикету відповідно до ситуації спілкування, засобами невербального спілкування, формуванню культури спілкування. Особливу увагу треба звернути на завдання, які відображають реальні мовленнєві ситуації. Тому для спілкування у діалогах використовувалися теми з культури спілкування.

Окремої уваги заслуговують завдання з культури спілкування, які забезпечували внутрішньопредметні зв'язки. Наведемо зразки деяких таких завдань.

Завдання 1. Прочитайте і скажіть, яку форму мовленнєвої діяльності відображено у тексті? Знайдіть і випрате помилки, чи впливають вони на культуру спілкування? -Олена, що трапилось? - Нічого, Сергій, – буркнула дівчина (О.Гончар).

Завдання 2. Уявіть: ви щойно приїхали до санаторію. Перший день. Вам потрібно познайомитися з однолітками. Назвіть своє ім'я і зверніться до них на ім'я у кличному відмінку. Складіть діалог.

Завдання 1. Погрупуйте слова (прикметники) у колонки, у кожній з яких мають бути слова з суфіксами на означення: презирливості, згрублості, пестливості. У якій колонці слова подобаються вам більше? З якою метою вони вживаються у спілкуванні?

Маленький, тонюсінкий, грубезний, загребущий, гарнесенький, злодіюватий, теплесенький, страшнющий, малесенький, товстющий.

Завдання 1. Уявіть собі, що ви – редактор видавництва і вам потрібно виправити мовні помилки, допущені автором (уживання займенників). Як такі недоліки впливають на культуру мовлення?

1. Прийшли батьки учнів молодших класів, яких зустріла вчителька.

2. Цілий вечір діти майстрували новий будиночок для кішки.

3. На подвір'ї стоїть Іван, а біля нього кіт. Він спостерігає за сонцем.

4. Пошили черевички для дітей, які їм не дуже сподобались.

5. Старші кудись пішли на весь день, і діти залишились одні.

Завдання 1. В українській мові є власні формули для називання часу. У запропонованих реченнях виправте помилки. Чи впливає вибір таких форм на культуру мовлення і чи стосується це культури спілкування?

1. Вона повернулася додому біля сьомої години.
2. Я прокинувся в сім годин ранку.
3. Зустріч призначено на дванадцять годин.
4. Магазин зачинається в десять годин вечора.
5. Зустріч відбудеться без десяти одинадцять.
6. Останній автобус відправляється в дев'ять вечора.

Завдання 1. Уявіть собі, що вас запросили в гості. Пригадайте правила поведінки у гостях. Підкресліть дієслова у тексті. Назвіть формули подяки за смачну їжу.

Коли їси, сиди прямо, не клади лікті на стіл. Не можна їсти з ножа. Якщо користуєшся ножем, виделку тримай у лівій руці. Голосно не розмовляй. Не розмахуй руками. Коли поїси – подякуй.

Також виникає необхідність створити завдання з мовленнєвого етикету і культури спілкування у яких містяться: 1) перелік ситуацій спілкування (пропонованих для вивчення у початкових класах); 2) перелік формул мовленнєвого етикету відповідно до запропонованої ситуації спілкування і реплік-відповідей на них; 3) перелік невербальних засобів поведінки у відповідній ситуації; 4) правила культури спілкування співрозмовників по мобільному телефону, у мережі Інтернет, під час читання, написання листів, sms-повідомлень тощо.

Пропонуємо декілька завдань з мовленнєвого етикету.

Завдання 1. Доберіть до запропонованих формул мовленнєвого етикету відповідну ситуацію спілкування: доброго здоров'я – ; даруйте мені – ; з вашого дозволу – ; не переживай – ; з повагою –...

Завдання 2. Доберіть до запропонованих фраз мовленнєвого етикету фрази-відповіді: Радий вас бачити ...; Дозвольте з вами познайомитися ...; Приходьте, будь ласка, ...; Не відмовте ...; Я дуже раджу вам ...; Прошу вибачення ...; Тобі так робити не личить ...; У тебе такий чудовий вигляд ...

Завдання 3. Поясніть, які невербальні засоби використовуються до запропонованих ситуацій спілкування: співчуття, розрада – ; привітання; комплімент – ; висловлення сумніву – ; прощання – ; висловлення власного погляду – ; вибачення – ; згода – ; прохання – ; запрошення –...

Завдання 4. Поясніть різницю між створенням приватного неофіційного листа і приватного офіційного. Назвіть формули мовленнєвого етикету, які використовуються під час написання листа.

Завдання 5. Назвіть основні правила культури спілкування по мобільному телефону.

Завдання 6. Прочитайте правила поведінки під час читання. Скажіть, чи є у правилах невідома для вас інформація? Чому ви не знали її раніше? Яке значення цих правил для культури спілкування?

Завдання 7. Прочитайте правила спілкування по мобільному телефону. Скажіть, чи дотримуетесь всіх зазначених правил? Про які правила дізналися вперше? Якими рекомендаціями хотіли б доповнити правила спілкування по телефону?

Під час навчання учнів аудіювання деякі тексти пропонувалося використовувати зі змістом, який містив теоретичний матеріал про культуру спілкування. Такі тексти формують в учнів не лише вміння уважно слухати текст, усвідомлено сприймати і трансформувати почуте, а й сприяють засвоєнню знань з культури спілкування.

Аналогічно сприяють засвоєнню знань з культури спілкування тексти для читання (уголос і мовчки), які містять матеріал про правила поведінки під час читання, слухання інших, вибір формул мовленнєвого етикету відповідно до ситуації спілкування тощо.

Для читання вголос і мовчки для учнів початкових класів нами підготовлено тексти з дитячої української художньої та публіцистичної літератури, українського фольклору, у яких йдеться про спілкування, культуру спілкування, норми мовленнєвого етикету, правила поведінки у певних ситуаціях спілкування. Добираючи тексти, вирішуються такі завдання: 1) відповідність обсягу і доступності текстів програмним вимогам і віковим особливостям учнів; 2) теоретичний матеріал про формування культури спілкування використовувати у самих текстах; 3) тести для перевірки розуміння змісту тексту створювати відповідно до вимог програми для учнів початкових класів.

Культура письмового спілкування полягає у формуванні вмінь створювати і оформляти тексти у письмовому вигляді (лист, запрошення, прохання, спілкування в мережі Інтернет, sms-повідомлення тощо) відповідно до норм культури спілкування (структура тексту, відповідність типу створюваного висловлювання, вибір формул мовленнєвого етикету, гарне і грамотне письмо тощо).

Подасемо зразки завдань, які можна використати для формування культури письмового спілкування:

Завдання 1. Подивіться телепередачу ТСН і перекажіть її письмово. Як ви побудуєте свій монолог? Які формули мовленнєвого етикету використаєте? Від чого залежить їх вибір?

Завдання 2. Напишіть листи: а) матері; б) молодшому братові чи сестрі; в) класному керівникові; г) шкільній подрузі чи другові. Поясніть, які формули етикету спілкування ви використаєте і чому

саме такі. Яке значення для ефективного спілкування має почерк адресата, грамотне оформлення висловлювань?

Завдання 3. Спостерігаючи за усним мовленням своїх однокласників протягом одного дня, виявіть слова-паразити, проаналізуйте їх частотність і ситуаційну зумовленість, виробіть поради щодо їх викорінення. Яким чином вони впливають на етикетність мовлення?

Завдання 4. Підготуйте висловлювання на тему: «За що я люблю книги?» або «Яке значення для людини має читання книг, журналів?», використовуючи формули мовленнєвого етикету відповідно до ситуації спілкування і дотримуючись вимог до створення монологу.

Завдання 5. Уявіть, що у Вас незабаром день народження. Подумайте, кого Ви хотіли б запросити (напишіть список), придумайте текст запрошення. Чи відрізнятиметься текст запрошення залежно від віку, посади, соціального стану запрошених? Чому?

Завдання 6. Подумайте, якого змісту ви пишете щодня такі повідомлення. Проаналізуйте збережені повідомлення у своєму телефоні, чи дотримуетесь ви правил написання таких повідомлень? Напишіть sms-повідомлення про термінове проведення батьківських зборів у вашому класі.

Завдання 7. Проаналізуйте вдома, чи дотримуетесь ви правил створення письмових діалогів в улюбленому чаті соціальної мережі Інтернет. Які основні помилки ви помітили? Яким чином можна їх уникнути?

Найбільш сприятливим моментом для формування вмінь культури спілкування є створення мовленнєвих ситуацій, максимально наближених до щоденних життєвих, введення учнів у запропоновані умови спілкування, формування вмінь орієнтуватися в ситуації спілкування, зважаючи на місце, час, мету, соціальний стан і кількість співрозмовників, а відповідно – на вибір формул мовленнєвого етикету. Ураховуючи вікові особливості учнів, доречним середовищем для формування вмінь культури спілкування є створення сюжетних, рольових ігор, застосування форм інтерактивного навчання. В основному – це створення діалогічних ситуацій. Тут особливо потрібно слідкувати за культурою мовлення, тобто звертати увагу на правильне наголошування слів, уживання їх у потрібному відмінку, уникати явищ тавтології і багатослів'я, правильно творити числівникові форми, не порушувати лексичну сполучуваність слів, запобігати помилкам у дієвідмінюванні дієслів,

пам'ятати про діалектизми та їх доречність/недоречність уживання у конкретній ситуації спілкування.

Найефективнішими у процесі формування культури спілкування майбутнього вчителя початкової школи вважаємо варто застосовувати роботу у парах; «Карусель»; робота у малих групах, «Мікрофон», «Незакінчене речення», «Мозковий штурм», «Ажурну пилку», аналіз ситуації, «Дерево рішень», різні види дискусій, диспутів, дебатів; розігрування ситуації за ролями, «Рольову гру» тощо.

Для ефективного проведення занять за інтерактивними технологіями потрібно дотримуватися певних правил: заняття проводяться обов'язково в колі, так щоб всі учасники навчального процесу, в тому числі і викладач, могли бачити один одного; всі учасники мали бути позитивно налаштованими; ніхто з учасників не залишався поза увагою або не брав участі в обговоренні. Наведемо зразки таких завдань:

Завдання 1. Рольова гра «Примирення»

Ситуація. Ваш друг не відповідає на привітання, тому що образився на вас за критичні зауваження, які ви зробили йому в присутності однокласників. Невдовзі ви зустрічаєте свого друга на шкільному подвір'ї і хочете налагодити з ним стосунки. Він теж відчуває необхідність у примиренні.

Завдання. Для примирення необхідно:

а) першому комунікантові (хто робив зауваження) звернутися до друга; зробити перші кроки до примирення; розказати про своє ставлення до нього; налагодити з ним стосунки; б) другому комуніканту (кому робили зауваження) уважно вислухати пояснення друга; попросити вибачення за те, що не вітався; запевнити співрозмовника в тому, що конфлікт вичерпаний.

Завдання 2. Сюжетно-рольова гра «Знайомство»

Ситуація. У школі часто відбувається знайомство, під час якого посередникові потрібно представити людей одне одному, називаючи когось першим, а когось другим.

Завдання. У грі беруть участь три учасники: один – посередник, інші два – люди, яких знайомлять. Якщо посередник під час представлення допустив помилку, то той, хто її помітив і вказав на неї після представлення, пояснивши суть цієї помилки, займає місце посередника. Переможцем стає той, хто, виконуючи роль посередника, не допустив жодної помилки.

Варіанти гри: а) посередник – директор школи, перший партнер – учитель школи, другий партнер – учень школи; б) посередник – заступник директора школи, перший партнер – батько учня, другий

партнер – учень; в) посередник – класний керівник, перший партнер – мати учня, другий партнер – учениця.

Завдання 3. Ситуація 1. Уявіть собі, що ви всією сім'єю прийшли в гості до бабусі. На вас уже чекають дядько і тітка, їхні діти – ваші двоюрідні брати і сестри. Визначте тему й основну думку власного висловлювання, реплік мами й тата, рідні. У діалозі використайте запропоновані слова і словосполучення.

Доброго дня! Як себе почуваете? Прошу вас. Почекайте, будь ласка. Дуже вам зобов'язана. Кожен має свої справи. На все добре! Прощайте!

Ситуація 2. Назустріч йде людина, яка, на вашу думку, не хоче, щоб ви її впізнали. Ви: а) пройдете повз неї, зробивши відсутній вигляд; б) привітаєтесь, не спинившись; в) привітаєтесь, розпочавши діалог про справи, здоров'я.

Завдання 4. Тренінг «Як звертаються до старших у вашій родині?»

Перерозподіляємо групи учнів будь-яким чином – за знаками Зодіаку, кольором волосся, уподобаннями у музиці тощо. Головне, щоб дітям було комфортно і розмова знаходила відгук у їхніх серцях, викликала на щирість. Тому вчитель має уникати оцінок чи оцінювальних зауважень.

Запитання: 1. Як у вашій родині звертаються до старших – на «ти» чи на «Ви»? 2. Як ви звертаєтесь до батьків? 3. Чому саме таке звертання прийняте у вашій родині? Хто так вирішив? 4. Чи має для вас значення форма звертання до батьків? Чи головне – шанобливе ставлення до них? 5. Яке б ви хотіли почути звертання до себе від своїх дітей?

Завдання 5. Інсценувати ситуації, які б ілюстрували правила етикету:

1. Запізнившись на якийсь захід, людина неодмінно має попросити вибачення у присутніх, незалежно від того, куди саме вона запізнилася – на приватну зустріч чи на офіційний прийом. 2. Перед тим, як звернутися із запитанням чи проханням до старшої за віком людини, треба попросити вибачення й спитати дозволу на це. 3. Першим має вітатися молодший зі старшим, чоловік із жінкою, підлеглий з начальником. 4. Не можна перебивати іншу людину; якщо ж це трапляється, слід неодмінно попросити вибачення у тієї людини, висловлюватися самому.

Наведемо приклади інтерактивних вправ, які потрібно застосовувати:

1. «Два – чотири – всі разом». Цей варіант кооперативного навчання, що є похідним від парної роботи, ефективний для розвитку навичок спілкування в групі, вмінь переконувати та вести дискусію.

2. «Карусель». Цей варіант кооперативного навчання найефективніший для одночасного включення всіх учасників в активну роботу з різними партнерами зі спілкування для обговорення дискусійних питань. Ця технологія застосовується нами: для обговорення будь-якої гострої проблеми професійно-мовного стилю спілкування з діаметрально протилежних позицій; для збирання інформації з якої-небудь теми; для інтенсивної перевірки обсягу й глибини наявних знань (наприклад, термінів); для розвитку вмінь аргументувати власну позицію.

3. «Навчаючи – учусь». Метод «Навчаючи – учусь» використовувався нами при вивченні блоку інформації або при узагальненні та повторенні вивченого. Він дає можливість майбутнім учителям початкової школи взяти участь у передачі своїх знань однокласникам. Цей метод дає загальну картину понять і фактів, що їх необхідно засвоїти на занятті, а також викликає певні запитання та підвищує інтерес до навчання.

Для розв'язання завдань дослідження було визначено також систему творчих вправ та завдань із використанням різних видів мистецтва.

Кожний прийом може реалізовуватися на основі різних творчих мистецтва.

“Яка назва?” Назви одним словом тварини, предмети, що зображені на ілюстрації (натюрморт, пейзаж, живопис).

“Добери слово”. 1) Назви одним словом тварини, предмети, що зображені на ілюстрації (натюрморт, пейзаж, живопис). Добери найкращий епітет. 2) Добери назву твору мистецтва (картина, музичний твір).

“Історія слова”. Завдання на етимологію слова. Але важливим є розвиток уявлень про можливий зв'язок слова або його звучання з тим, що воно позначає. Так розвивається інтерес до фактури слова. Пропонуємо твори мистецтва і звертаємось з питанням “Чому саме така назва?”.

“Яка пісня”. Сутність: порівняння текстів на одну й ту ж тему з художньої та нехудожньої літератури”. Мета – довести, що правильність може бути різною. Пропонуємо приклади з художньої літератури, де кожен герой говорить “правильно”, але по-своєму.

“Портрет”. Пропонуємо описати зображення жінки або чоловіка на картині. Виявити максимальну кількість описових прикметників.

“Знайди подібність”. Твори абстрактного живопису стають предметом аналізу, розвитку уяви, творчого й естетичного відношення до світу.

“Як звати?” Пропонуються ілюстрації творів портретного мистецтва і перелік імен (жіночих, чоловічих). Завдання: яке ім’я найбільше підходить тому чи іншому персонажу? “Ланцюжок слів”. Даємо три-чотири слова, які не пов’язані між собою. Пропонуємо скласти міні-твір за цими словами.

Спираючись на теоретичні засади виокремлені науковцями щодо організації та проведення тренінгів як особливої форми навчання *у ми проводили такі заняття з метою формування культури спілкування у майбутнього вчителя початкової школи.*

На початку роботи приймалися правила (цінування часу, ввічливість, позитивність, добровільна активність, конфіденційність тощо) для того, щоб кожний міг працювати в комфортних умовах, відкрито висловлювати свої думки, самостійно отримувати інформацію, буде впевненим, що надана ним інформація буде використана тільки в інтересах учасників.

Тренінгові заняття передбачали розвиток у майбутнього вчителя початкової школи: умінь та навичок організації культури спілкування; установок, що визначають поведінку в різних ситуаціях та з різними суб’єктами спілкування; вербальних і невербальних проявів особистості; уміння узгоджувати свої комунікативні дії професійно-мовного характеру із партнерами по спілкуванню тощо. Обов’язковим елементом тренінгів є рефлексія – визначення викладачем рівня засвоєння навчального матеріалу студентами; обговорення у загальному колі одержаної інформації; вироблення спільних висновків.

Робота з формування культури спілкування в (використання завдань і вправ) буде ефективною за умови систематичного їх впровадження в освітній процес. Тобто це означає поступовий перехід від ознайомлення із ситуаціями спілкування, правилами поведінки під час спілкування, основами культури спілкування до оволодіння необхідними мовленнєвими діями, а далі до вільного користування у повсякденній практиці. Учні необхідно залучати до участі у мовленнєвій ситуації, оскільки це допомагає уникнути формальності у процесі виконання завдань, сприяє створенню природної, невимушеної обстановки.

Зв’язок теорії та практики як один із провідних принципів навчання відображає складну діалектику професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи. З одного боку, без

необхідних педагогічних знань неможливо зрозуміти логіку педагогічного процесу й керувати ним, з іншого – складно глибоко і усвідомлено засвоїти теорію без опори на живі факти, без аналізу реальної шкільної дійсності.

Студенти роблять висновки про те, яка культура спілкування між учителем й учнями переважає, і вносять пропозицію як поліпшити ситуацію. Формування культури спілкування майбутнього вчителя початкової школи вважаємо педагогічно обґрунтоване застосування технології інтерактивного навчання в умовах колективної комунікативної діяльності на заняттях у вищій школі.

У зв'язку з цим у навчальній діяльності повинні використовуватись такі технології навчання, які будуть сприяти самореалізації особистості студента. Причому самореалізація, професійне становлення майбутнього вчителя початкової школи можливе за таких умов: наявність групової роботи; взаємодія студентів між собою, з викладачем, навчальною інформацією; креативність у розв'язанні завдань.

Сутність впровадження технологій інтерактивного навчання полягає в тому, що студент набуває знань і вмінь як у процесі скерованої викладачем взаємодії з іншими студентами під час сумісної мовленнєвої розумової праці, так і у процесі самостійної творчої й пошукової діяльності, спрямованих на розв'язання проблемних ситуацій. Використання технологій інтерактивного навчання на заняттях у ЗВО розглядаємо як шлях до формування професійного становлення особистості майбутнього вчителя початкової школи, його професійно-комунікативної компетентності та культури спілкування. Культура спілкування майбутнього вчителя початкової школи потребують якісної оцінки їх реалізації у навчальному процесі підготовки фахівця у ЗВО.

ВИСНОВКИ

Отже, культуру спілкування майбутнього вчителя початкової школи характеризуємо як процес встановлення і підтримки цілеспрямованого, прямого чи опосередкованого контакту за допомогою мови з молодшими школярами та іншими учасниками професійної діяльності педагога. Культура спілкування має два змістових компоненти комунікативної компетентності: професійний і мовний компонент. Культуру мовлення розглядаємо як взірець для молодших школярів та інших суб'єктів професійного спілкування вчителя початкової школи. Для майбутнього вчителя початкової

школи володіти культурою спілкування означає мати індивідуальний вияв якостей професійного та мовного характеру.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні розглянуто проблему формування культури спілкування майбутніх фахівців початкової школи. Тема є актуальною, бо культура спілкування як показник вихованості й освіченості кожної людини, є основним зняряддям професійної діяльності кожного спеціаліста і одним із найдоступніших способів самовираження, самовтілення тощо. Проаналізовано дослідження й публікації щодо навчання мови, визначено мету дослідження, окреслено стану проблеми вдосконалення культури спілкування студентів, що дає підстави створювати відповідну систему розвитку мовлення. Культура спілкування педагога є взірцем для молодших школярів. Використання технологій інтерактивного навчання на заняттях у ЗВО розглядаємо як шлях до формування професійного становлення особистості майбутнього вчителя початкової школи, його професійно-комунікативної компетентності та культури спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навчальний посібник К. : Академія, 2006. 256 с.
2. Ивин А. А. Искусство правильно мыслить. М.: Просвещение, 1986. 235 с.
3. Культура української мови: Довідник / За ред. В.М. Русанівського. К. : Либідь, 1990. 301 с.
4. Локарева Т. В. Педагогічне спілкування : науково-методичний посібник. Запоріжжя : ЗДУ, 2000. 154 с.
5. Мацько Л. Культура мови. *Початкова школа*. 1996. № 5. С. 33-35.
6. Ничкало Н. Г. Педагогіка вищої школи: Крок у майбутнє // Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект : монографія. К. : ВППОЛ, 1999. 113 с.
7. Новейший философский словарь / сост. Н. А. Грицанов. Минск. 1998. 576 с.
8. Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. / укл.: Василь Яременко, Оксана Сліпушко. К. : Аконіт, 2006. Т. 3. 864 с.
9. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. К. : Педагогічна думка, 2001. 516 с.

10. Сагач Г. М. Риторика: Навч. посібник для студентів серед. і вищ. навч. закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. К.: Видавничий дім “Ін Юре”, 2000. 568 с.

11. Сучасний словник іншомовних слів. / укл.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К. : Довіра, 2006. 786 с.

Information about the author:

Iovkhimchuk Nataliia Volodymyrivna

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods

of Primary Education

Lesya Ukrainka Volyn National University

13, Voli Ave, Lutsk, 43025, Ukraine